

---

Zsidó Ferenc

# EGYÜTTÉLŐ MÚLTAK<sup>1</sup>

## MAGYAROK, ROMÁNOK, CIGÁNYOK

### TÖRTÉNELEMSZEMLELETÉRŐL

#### 1. Bevezető. Célok, módszerek

Munkám célja a naiv, alulnézeti történelem vizsgálata egy Nagy-Küküllő menti kistérségben, az itt élő közösségek történeti néphagyományának, történelem-szemléletének feltérképezése. A kutatás körét igyekeztem kitágítani, egy árnyalt kép kialakításának érdekében sokféle népi szöveget bevontam az elemzés körébe, a terepmunka eredményeinek feldolgozása során többféle kutatási szempontot, módszert érvényesítve; így a narratív ábrázolásokban exponálódó emléktárhelyek szöveg-szintű elemzése mellett az emlékezés folyamatára, körülményeire, társadalmi-kulturális meghatározottságára is összpontosítottam. Az elsődleges történeti narratívumok, a tényleges történeti néphagyomány mellett az igaztörténetek és a biografikus emlékezés történeti vonatkozásait is megvizsgáltam.

Az elmúlt évtizedekben egyre inkább felerősödött az a vélemény, hogy a múlt valójában konstrukció, az elbeszélés révén a realitás összemosódik a fikcióval.<sup>2</sup> Mivel etnikailag színes a választott kutatási terepem, és ez eltérő történelem-szemléleteket feltételez, a konstrukciók sokfélesége, interferenciája, illetve disszimilációja sajátos, az összehasonlításon, egybevetésen alapuló kutatási módszert tett lehetővé, követelt meg.

Az értekezésem témájául választott mikrorégió a Nagy-Küküllő fennsíkján terül el, a folyó felső szakasza mentén, Hargita megye délnyugati részén, a történelmi Udvarhelyszék és a Székelyföld peremén.

1. Részletek egy hosszabb munkából

2. PI WHITE 1997, GYÁNI 2000, ASSMANN 1999, LÁSZLÓ 2003.

Vízrajzi értelemben inkább a Nagy-Küküllőbe ömlő Mogyorós-patak határozza meg a vidéket, annak vízgyűjtőjeként is felfogható. A vidéket megközelíteni a Székelyudvarhelyet Héjjasfalvával összekötő, 132-es számú megyei útból kitérő 134-es megyei úton lehet. Öt települést vontam be a kutatás körébe, ezek részint összetartoznak, „a hely egységét”<sup>3</sup> megvalósítva, részint ütközéspontnak tekinthetők: Székelyszenterzsébet (Eliseni), Románandrásfalva (Săcel), Kissolymos (Șoimoșu Mic), Nagysolymos (Șoimoșu Mare) és Hidegkút (Vidacut). A vizsgált régió adminisztratív szempontból mondhatni egységet alkot: az öt településből négy (Románandrásfalva, Hidegkút, Kissolymos, Nagysolymos) egy községet alkot (községközpont Románandrásfalva), míg Székelyszenterzsébet az utóbbi években bekövetkezett településfejlesztésnek köszönhetően Újszékelyhez csatolódott, de 2000-ig szintén Románandrásfalva község része volt.

Az oral history kutatása szempontjából tehát kihívás a vidék, mert földrajzi és adminisztratív értelemben sok tekintetben egységet mutat (vagy legalábbis megfelelések fedezhetők fel), etnikai és vallási szempontból nagyon is heterogén. A vizsgált kistérség tehát a tömbmagyar nagyrégió (Székelyföld – Udvarhelyszék) déli peremén található, hol már keveredik a magyar lakosság a románnal. Az etnikai térképet még színesebbé teszi a cigányok viszonylag nagy számban való jelenléte. Mivel a

3. Bausinger az „egységes falu” fogalma helyett javasolja „a hely egysége” szókapcsolatot. BAUSINGER: 1995. 56. Az egységet az együttélés mindennapisága határozza meg: formális és informális, gazdasági és kulturális kapcsolatok, közös határhasználat.

kisrégió a Székelyföld és a Szászföld határán van (Segesvárszék központja, Segesvár alig 25 km-re van innen), a múltban némi németes hatás is érte – melynek egyes elemei a lokális identitásba is beépültek.

Orbán Balázs a Székelyföld leírásában úgy emlegeti, hogy ez a vidék – néhány más faluval együtt – a Partium nevet viseli: „hihetőség azért, hogy ezen több, Küküllő megyéhez tartozó falu által megszagatott s vegyes népség által (sok jobbágyság volt e falukban) lakott rész csak később lőn a Székelyföldhez, illetőleg Udvarhelyszékhez csatolva”<sup>4</sup>. Az idézetben két állítás is lényeges a naiv történelem vizsgálata szempontjából: az, hogy e peremrégió később lett a Székelyföld részévé, illetve az, hogy „vegyes népség” lakta a régiót, sok jobbággal. Orbán Balázs az etnikai „vegyességet” nem részletezi, a román lakosság jelenlétére azonban utal Oláh Andrásfalva vonatkozásában.

A terepmunka egyik fontos módszere a résztvevő megfigyelés volt. Ennek jól ismert technikáit (interjúkészítés, megfigyelés, adatrögzítés)<sup>5</sup> alkalmaztam a gyűjtés tulajdonképpen, 2003 és 2007 közötti időszakában. A terepmunka gerincét az interjúkészítés alkotta, az élettörténetek, történeti narratívumok és helynévmagyarázások esetében az irányított beszélgetés<sup>6</sup> technikájával éltem. Ugyanakkor néhány élménytörténetet vagy életrajzi epizódot spontán, a feljegyzés szándéka nélkül volt alkalmam végighallgatni. Adatközlőként megkerestem az egyes települések „nagy tudású” embereit is (a specialistákat), de egy árnyalt, releváns kép kialakítása végett igyekeztem a közlők körét tágítani, a helyi társadalom keresztmetszetét felrajzolni.

A gyűjtött anyag (mintegy 39 óra kazettán rögzített hanganyag, plusz jegyzetek) feldolgozásának szempontjait a következőképpen határozhatnánk meg: először felvázoltam az egyes közösségek történeti néphagyományát a cezúrák mentén, másodsor összehasonlítottam ezeket a történelemszemléleteket, az interferencia, illetve disszimiláció módozatait vizsgálva, végül az etnikus eltérések, illetve regionális egységesség dialektikáját elemeztem.

## 2. Elméleti háttér

Távolról közelítve az emlékezet és történelem fogalmainak „összebékítéséhez”, megállapíthatjuk, hogy az átlagember (esetünkben a hagyományos értelemben vett parasztság) azzal az előfeltevéssel (nevezhetjük előítéletnek is?) viszonyul a történelemhez, hogy azt ő nem csinálja, hanem vele csináltatják, s így kívülálló – mégis elszenvedő pozíció miatt joga van (kompenzációként) emlékezetében „privatizálni” azt.<sup>7</sup>

Mivel különböző történelem-konstrukciókat vizsgállok, célszerű elkülöníteni a hivatalos történelem, a naiv történelem és a hamis történelem<sup>8</sup> fogalomhármását. A hivatalos történelmen a történetek levéltári források alapján felvázolt történelmet értem, a naiv történelem – ami konkrét kutatásom tárgyát képezi – a közösségi emlékezetből, az orális hagyományból, tankönyvi és ponyvairodalmi anyagokból, illetve az elit által forgalmazott tudás áttételes felhasználása révén építkezik.

A hamis történelmen tudatosan, manipulatíván elhibázott szemléletet értünk – az elemzés során látni fogjuk, amint néhány esetben ez is beszűrődik a naiv történelembe.

4. ORBÁN: 1868 (1992). 3. 151. Mgj.: Utóbb Orbán a Székely-Partium megnevezést használja.

5. A módszerről részletesebben lásd BORSÁNYI László: 1988. 53–82.

6. Baddeley az önéletrajzi emlékezetről úgy értekezik, hogy az folyamatot feltételez, vagyis élményszerű felidézést, s az pedig ún. „hívószavak” révén, irányított emlékezés során képes rendszerré kiépülni. BADDELEY: 2001. 337.

7. A fogalmat Voigt Vilmos használja a folklórszövegek időszemléletének vizsgálatakor. VOIGT: 2002. 119–132.

8. A fogalomhármással H. Illig is operál, a hamis történelem képzetét részletesen kifejtve. Könyvében kifundálnak minősíti a középkori Európa történelmét, ezzel megkérdőjelezve legitimitását. Ő hívja fel arra is a figyelmet, hogy az ilyen hamis történelmek államtörténelemmé válva felépíthetnek egy alapjaiban hamis kulturális hagyományt is. Vö. ILLIG: 2002. A hamis tudomány fogalma a magyar tudományban Illig könyvének magyar fordításban való megjelenése után terjedt el.

A naiv történelem tehát a hivatalos és hamis történelem irányából egyaránt befolyásolt, formáját, közegét tekintve emlékezeti. Az emlékezet leggyakoribb formája a genealogikus, önéletrajzi emlékezet,<sup>9</sup> ez elsősorban az egyéni identitás fenntartását szolgálja, ugyanakkor ebből is következtetni lehet a népi történelemszemlélet mikéntjére. A már hagyományozott, átöröklött emlékmű<sup>10</sup> a közösségi identitás alapjait képezi. Az emlékezetkutatás kapcsán szükségszerű az identitásról is beszélni, hiszen az az emlékezés révén jön létre, az identitásnak nincs egy önmagában álló lényege, inkább a hagyomány-párhuzammal írható le: rétegekből áll, mely rétegek egy narratív építési folyamat során jönnek létre.<sup>11</sup>

Munkámban az emlékezet mindkét formájával foglalkozom, az egyéni életútba ágyazott, informális, kortársi emlékművel és az abszolút múltban játszódó, formális, rögzített, olykor ceremoniális hagyományanyaggal. A két entitás időrendi szempontból mondhatni egymásra épül, együtt adja egy közösség történeti identitását.

A kulturális emlékezet, a mitikus, ünnepi, rögzített hagyomány időrendi értelemben a kezdetektől (származástörténetek) körülbelül az első világháborúig tart, az informális, hétköznapi kommunikatív emlékezet pedig 3-4 nemzedéknyi idő horizontját adja, az 1920-as évektől napjaink felé haladva, így benne a történelmi tapasztalatok az egyéni életutak keretei közt jelennek meg.<sup>12</sup>

Edmund Husserl a múltat, mint egységes időfolyamat felosztja legújabb múltra és visszaemlékezésben élő múltra.<sup>13</sup> A legújabb múlt bizonyos

mértékben még a jelenhez tartozik (kutatómunkám esetében pl. a kollektivizálás, kulákosítás, kommunizmus), a visszaemlékezésben élő múlt viszont már egy más időtérben létezik, nagyfokú differenciáltság jellemző rá (kutatómunkám esetén pl. a török világ, 1848 stb.). Terepmunkám során a husserli múlt mindkét szeletét vizsgálom, azt is megpróbálván megállapítani, hogy a kettő között milyen mértékű az átjárhatóság.

A kommunikatív emlékezet és a kulturális emlékezet viszonyára nem csupán az egymásutáni-ság jellemző, hanem az is, hogy a kulturális emlékezet egyes elemei bekerülnek a kommunikatív emlékezetbe, természetesen átdolgozva, „aktualizálva”. Így áll össze a naiv történelem<sup>14</sup>, amelyeket az adott csoport identitásigénye hoz létre és tart életben. Ez a naiv történelem a csoportidentitásról sok mindent elárul, következtetni lehet belőle az adott csoport önbizalmi állapotára, a nemzeti identitás megélésének intenzitására, az ősiség és folytonosság, illetve a fenyegetettség csoportpszichológiai megélésére.

Abból a több kutató által megállapított tényből kiindulva, hogy a kommunikatív emlékezet 80-100 évre képes visszamenni az időben (a legidősebb közlőim 1920 táján születtek), Halbwachs megállapítja, hogy a történelem az emlékezet után következik, vagyis „a történelem általában csak azon a ponton veszi kezdetét, ahol megszűnik a hagyomány és elhal a társadalmi emlékezet”<sup>15</sup>

A Halbwachs elméletével rokon, de azt tovább is fejleszti Jan Vansina azon tétele, mely szerint a történelmi tudat két terepen munkál: az ősidő és a közelmúlt terepén, köztük pedig ún. „sodródó hasadék” található.<sup>16</sup> Terepmunkám gyakorlata azt mutatja, hogy a tétel csak részben alkalmazható: a kommunikatív emlékezet valóban jól „belakja” a közelmúltat, és a háromnemzedéknyi visszajárás után valóban hasadék következik, amely a nemzedékváltásokkal együtt sodródik; az ősidőhöz, a mitikus régmúlthoz való ösztönös ragaszkodás viszont alig-alig tapasztalható meg, inkább a tankönyvek és

9. Assmann a kollektív emlékezetnek két formájáról beszél, a kommunikatív és kulturális emlékezetéről. A genealogikus emlékezet a kommunikatív emlékezet része, 3-4 generációra terjed ki, az egyén perspektívájából vizsgálja a múlt jelenségeit. ASSMANN: 1999. 39–42.

10. Assmann fogalmi keretei közt a kulturális emlékezetéről van szó, mely elsősorban a már mitizált őstörténetre, a múlt eseményeinek szimbolikus, rögzített formáira vonatkozik. I. m. 41–43.

11. Calhoun narratív identitásról beszél. 1997. 104–106.

12. P. Thomson, az oral history elméleti megalapozója szerint az oral history visszaadja az embereknek a történelmet, ugyanakkor segíti is őket saját jövő kialakításában. THOMSON: 1988. 264–266.

13. Hivatkozva RICOEUR: 1999. 54.

14. László János a néphistória és a történelem-történetek fogalmát is használja. LÁSZLÓ. 2003/1.5-6.

15. Idézi Assmann: i. m. 45.

16. Hivatkozva Assmann: i. m. 49.

kalendáriumok szelektált adatai köszönnek vissza, mondhatni sematikusan.

Az emlékezés mechanizmusában tehát érdekes ellentmondást fedezhetünk fel, amely valójában csak állellentmondás: az egyes emlékek között szakadékok tátonganak, de az emlékezés folyamata csomópontteremtő aktus, mely képes rá, hogy törölje ezeket a szakadékokat, úgy mozogjon benne, hogy a folytonosság látszatát keltse, konglutinációt valósítson meg. Adatközlőim történelmi „kiselőadásaik” alatt olyan könnyedén ugrottak át például Szent Istvánról a törökvészre, mintha köztük nem lenne 400 év, mintha valójában közvetlenül egymás után következnenek.

A történelmi idők szemantikájával foglalkozva Koselleck ellentétbe állítja az elváráshorizontot – a múlt azon részeit, amelyeket a jelen perspektívájából aktuális identitás-stratégiánktól vezérelve kiragadunk – a tapasztalattérrel, amin ő a múlt egész örökségét érti.<sup>17</sup> Ez az elváráshorizont határozza meg, hogy a tapasztalattérből milyen elemeket szelektálunk ki, melyeket helyezünk előtérbe, és melyeket felejtünk el.<sup>18</sup> A szelekció egyébként narratív szükségesség is. Mindenfajta elbeszélés ugyanis csupán korlátozott számú eseményből állhat, melyeket a megkomponálás során válogatunk ki. Az a tény, hogy egy közösség története csupán négy-öt pillér-eseményre épül, a narráció lényegéből is adódhat: ennyit bír el, ennyitől kerek, ennyitől működik narrációként.

Nora arról is ír mára alapvetésnek számító tanulmányában, hogy az idő felgyorsulásával egyre jobban elszakadunk a múlttól, a hagyományos, emlékezeten alapuló világunk megszűnőben van, és már nincsen valódi közege az emlékezetenek.<sup>19</sup>

17. Koselleck szerint e két pólus dialektikája a történelmi tudat dinamikáját eredményezi. KOSELLECK. 1989. 34–42.

18. Ricoeur Kosellecknél messzebb megy, állítva: az, hogy látni engedi a tapasztalattér és elváráshorizont dialektikáját, az emlékezetenek egy olyan privilégiuma, amit a történelem sosem vehet el, ez adja a tulajdonképpeni létjogosultságát. I. m. 53.

19. Nora úgy véli, hogy az emlékezet helyei (milieu de memoire-ok) iránti érdeklődés azt jelzi, hogy az emlékezés már nem természetes, folytonos állapota a társadalomnak, de – és ez átmenetiséget sejtet – ezt fájlalva a közösségek megkeresik az emlékezés helyeit, ahol, ha rövid időre is, elbukkanhat az emlékezet. NORA. 1999. 84–96.

Meglátása szerint ez a közeghiány hívta életre az emlékezet helyei iránti érdeklődést. Nora egy globalizált, demokratizálódott és a média világa által uralt világról beszél, valamint a parasztság eltűnéséről, mely szerinte is par excellence emlékezetközösség. Az általa vázolt helyzetkép csak részben érvényes az általam kiválasztott régióra. Mivel utvégi, a vonzasközpontoktól távol eső falvakról van szó, a globalizálódás „rákfenéi” még nem érték el teljes mértékben, a média jelenléte sem olyan erőteljes, a földműves-állattartó életforma pedig ha nem is kizárólagos, de domináns. A változás szele természetesen megütötte a régió lakóit is, főként (az egyébként kevés számú) fiatalság körében jelentkezik az új iránti igény, de a „lemaradás” egyelőre mégis nyilvánvaló. Ez azt is jelenti, hogy a Nora által megkongatott vészharang, az emlékezet-világ vége itt még nem következett be, a folyamat elkezdődésének jelei azonban tapasztalhatók. Az egyik ilyen jel az emlékezés alkalmainak megcsappanása, a milieu de memoire-nak a lassú bomlása.

### 3. Elemzés, a terepmunka következtetései a. A történelmi cezúrák láncolata

Mindenfajta naiv történelemre jellemző, hogy a múltból kiragad lényegi momentumokat, cezúrákat, és ezek köré építi fel a koherenciáját a csomópont elv szellemében. Ez hozzátartozik a visszaemlékezés technikájának lényegéhez, ez megteremt egy ál-linearitást, melynek révén a csomópontok akkor is közel kerülnek egymáshoz, ha valójában több évtizednyi/századnyi idő választja is el egymástól őket. Tehát ezeket a csomópontokat nem annyira a kronológia, mint inkább egy sajátos belső logika tartja össze. Ennek lényege egy, a jelen perspektívájából meghatározott, a közösség identitásigényét tükröző koherencia-keresés, mely természetesen az események összemosódását, elmosódottságát eredményezi.<sup>20</sup>

20. Tóth István György a kismemesi hősi múlt szájhagyományban való továbbélésének elemzésekor többször hangsúlyozza az elmosódottságot, az események szabad asszociációs társítását. Tóth számos példát hoz az írott történet szóban való továbbterjedésére is. TÓTH. 1996. 186–188.

Ezeknek a cezúráknak egy része egységes a különböző etnikumok számára, ugyanakkor megjelennek a csoportspecifikus cezúrák is. Olykor nem is cezúrákról van szó – a szó elsődleges értelmében, hanem nagyobb intervallumokat felölelő korszakokról, melyeknek az adatközlők a szublimátumát adják, kiemelik a kronologikus idő szorításából, sztereotípiákra építve teszik érzékletessé azt, ami számukra meghatározó.

Lássuk most ezeket a cezúrákat-korszakokat! Először egy etnikumspecifikus felsorolást végzek, de mivel a cezúrák nagyobb része „közös”, ezért a részletező elemzés során az összefüggések feltárása érdekében egységében, a közös történeti kronológia mentén vizsgálom a korszakokat, így nem csupán az etnikus eltérésekre, hanem az etnicitás fölötti univerzalitásra is fókuszálni tudok. Nyilvánvalóan vannak olyan cezúrák is, amelyek csak egyik nemzetiség történelemképének részei, az ilyeneket természetesen önálló egységként tárgyalom.

**A magyarság számára:** származás-honfoglalás – székelyek „honfoglalása”; tatár-törökvesz; a „bárók kora”; 1848 – Bem apó, Petőfi, Rózsa Sándor és a betyárok; az osztrák–magyar idő; I. világháború; Trianon – első román világ; kicsi magyar világ (1940–44) – második világháború – második román világ; kollektivizálás-kommunizmus.

A főbb csomópontok között-mellett vannak kisebb egységek is. Ilyen például a szent királyok kora, a szombatosság, Rákóczi és a kurucok, a madéfalvi veszedelem. „Szent királyainkról”, Szent Istvánról, Szent Lászlóról szintén csak néhány szűkszavú történetet sikerült gyűjtenem. Királykultuszról a régióban nem beszélhetünk, néhány történet, klisé, szófordulat bekerült a tankönyvekből, kalendáriumokból a történeti néphagyományba, de királyainknak nincs olyan hangsúlyos szerepe, mint néhány más „összmagyar” hősnek (Bem apó, Rózsa Sándor). Egyetlen olyan narratívum található az adattárban, melyben Szent Lászlóval kapcsolatban az általánosságok mellett néhány lokális vonatkozású konkrétum is található: *„Itt Solymos helyin valamikor két küssebb falu vót, egyiköt úgy hitták, Szönt*

*László. Ő kezdte szervezni a védővonalat a tatárok ellen. Várakat épített.*” A kijelentés arra enged következtetni, hogy egykor Szent Lászlót nagyobb tisztelet övezte a régióban, de az évszázadok során ez elhalványult.<sup>21</sup> Szent Istvánt, Szent Lászlót és Mátyás királyt gyakran együtt emlegetik, mint az ország legkiemelkedőbb uralkodóit.

II. Rákóczi Ferencről és a kuruckorról mindössze három narratívumot gyűjtöttem, olvasmányélményekből kerülhetek be a szájhagyományba. A téma viszonylag kevésbé ismert, a kurucmozgalomnak a régióban nincs gyökere, helyi vonatkozása. Így, annak ellenére, hogy a tágabb régióban viszonylag elevenen él Rákóczi alakja a néphagyományban,<sup>22</sup> s hogy a szabadságharcnak számos erdélyi vonatkozása is van,<sup>23</sup> itt az általam vizsgált falvakban ez mondhatni fehér foltnak számít. Ez ismét felhívja a figyelmet arra, hogy egy közösség történeti néphagyománya a főbb irányvonalak mentén egységesítet mutat ugyan, ugyanakkor a lokális eltérések jelentőségét nem becsülhetjük le.

A madéfalvi veszedelemről közvetett tudást fejez ki az adattárban található egyetlen narratívum, mely szintén a lokalitásban gyökerezik: a veszedelem után a Csíkszékből kirajzó családok közül néhány itt, ebben a régióban telepedett meg.

**A románság számára:** származás-betelepítés; török-tatárjárás; a „bárók kora”; az osztrák–magyar idő; I. világháború; a nagy egyesítés kora – első románvilág; kicsi magyar világ – második világháború – második román világ; kollektivizálás-kommunizmus. A helyi románság történelemszemléletét alapvetően meghatározza az a tudatállapot, hogy ők a magyar többségű tágabb régióban viszonylag elszigeteltek, s hogy betelepítettségükből fakadóan alárendelt helyzetben vannak. Több adatközlőm fogalmaz úgy, hogy ők a nemzeti történelemről viszonylag keveset tudhatnak, mert övéiktől elválasztva éltek. Így végeredményben a gyűjtött anyag

21. A néphagyomány dinamikus entitás, állandó változásban van, ugyanakkor inkább hangsúlyeltolódások jellemzik, mint az elemek teljes cseréje. ZSIGMOND. 1997. 231–233.

22. Vö. ZSIDÓ. 2000. 48–49.

23. Vö. R. VÁRKONYI Ágnes. 1954. 15–73.

kapcsán elsősorban arról alkothatok képet, hogyan alakul egy közösség történeti hagyománya etnikailag „idegen” közegben.

**A cigányság számára:** a vándorlások „előideje”; megállapodás a Kárpát-medencében; betelepülés a régióba – a bárói függőség kora; államosítás-kollektívizálás: az önállósodás kora. Ezen főbb csomópontok mellett található még néhány kisebb horderejű is: osztrák–magyar idő; első világháború – első román világ; kis magyar világ – második világháború – második román világ. A cigányságnak a történelemkonstrukciókhoz fűződő viszonya egészen más, mint a magyarságé vagy románságé. A múltnak olyanféle kultuszáról, mint a magyarság vagy románság kapcsán, esetükben nem beszélhetünk, elsősorban azért, mert annak a közösségi identitás alakulása szempontjából nincs olyan nagy jelentősége. Inkább a jelenben, jelennek élő közösségről van szó, mely ugyan éltet egy hagyományt, de az kevésbé történeti a szó elsődleges értelmében. Sarkítva azt lehetne mondani, hogy a magyarok és románok történelemszemléletére az jellemző, hogy ők a múlt miatt olyanok, amilyenek, a cigányokéra pedig az, hogy ők a múlt ellenére. Ez azt is jelenti, hogy a cigányság körében kevesebb történeti narratívumot gyűjtöttem.

Látható, hogy a cezúrák nagyobb része közös a három etnikum számára (bár hangsúlya, megítélése esetenként más-más), mégpedig: a tatár-törökvisz; a bárók kora (betelepítés-jobbágyság), osztrák–magyar idő; első világháború; első román világ; második világháború – kicsi magyar világ – második román világ; kollektívizálás – kommunizmus. Különbözik az ontológiára, a régióban elfoglalt státusra (őshonos – betelepített) vonatkozó anyag, továbbá a románság és cigányság körében nem él a 48-as hagyomány, az ebből eredő ellenzéki morál. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy a románság és cigányság régióbeli története későbbben kezdődik, mint a magyarságé; a románság a betelepülés előtti időkről egyáltalán nem tud számot adni, a cigányság pedig csak érintőlegesen.

## b. Aranykorok és emblematikus figurák

A mnemonikus szocializáció során, a közösségi identitás erősödésével az ember képessé válik saját múltja részeként átélni olyan eseményeket, melyeket a közösség, melyhez tartozik, sok idővel azelőtt élt át – ezt társadalombiográfiai emlékezetnek nevezhetjük. Ezzel magyarázható, hogy a gyűjtött narratívumokból kiolvasható félelem, szomorúság pl. a tatárjárás kapcsán; büszkeség a honfoglalás, vagy a gyulafehérvári nagy nemzetgyűlés kapcsán. Ez ugyanakkor azt is mutatja, hogy a kollektív és egyéni identitás között milyen nagyfokú az átfedés: mindkettő nagymértékben a közös emlékezetből építkezik.

Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy milyen hősök és aranykorok jelennek meg a narrativitásban, és ezek mennyire fontosak a nemzeti karakter, a nemzeti identitás alakításában. Megállapíthatjuk, hogy a mából visszatekintő ember bizonyos nosztalgiaiával tekint vissza bizonyos „aranykorokra” – melyeket természetesen ő kiált ki azoknak. Ezeknek az aranykoroknak általában megvan a maga központi figurája, hőse, a korszakot végeredményben ez a személy „aranyozza” be. Az adattáramban lévő narratívumokat vizsgálva kitűnik, hogy ilyen hősök és ilyen aranykorszak a magyarság számára: Árpád/Csaba királyfi és a honfoglalás; Szent László és a védelmi rendszer kiépítése; Mátyás király és az igazságos királyság; Kossuth–Bem–Rózsa Sándor és a 48-as idők. Ahogy napjainkhoz közeledünk, már árnyaltabb a kép, nem ennyire egyértelmű a nagy hősök és aranykorok megítélése, a vélemények és megítélések eltérők, abban sincs egyetértés, hogy 48 után volt-e egyáltalán aranykor; mégis a többség, ha fenntartásokkal is, de „aranykorosnak” minősíti Ferenc Jóskát (így!) és az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát, valamint Horthy Miklós kormányzóságának 1-2 évét. A felsorolt figurák emblematikusak, a nemzeti identitás alappillérei, egyszerre felnéznek rájuk és példaképnek tekintik őket. Mindnyájan igazi „magyar” ügyekért harcoltak, így ők a par excellence magyarok. Aranykort nem csupán „eszmei” alapon választanak, hanem pragmatikus szem-

pontok szerint is, így például egyesek aranykornak minősítik az 1920-30-as éveket, a gazdasági stabilitás időszakaként tartva számon. Megjegyzendő, hogy bár a régió magyarsága hajlik a hőskultuszra és a hivatalos történelem számos figuráját övezi tisztelettel, helyi hőst mégsem tart számon – holott számos kutató azt hangsúlyozza, hogy a helyi hősök szerepe jelentősebb az országosokénál.<sup>24</sup>

Amint erről már szó esett, a cigányság számára a történetiség kérdése eleve másként tevődik fel, ez vélhetően azzal is magyarázható, hogy a cigány nép (európai) története elsősorban az üldöztetésről és hányatottságról szól,<sup>25</sup> amiből az is következik, aranykoraik és emblematikus figuráik alig vannak.

Érdekes a cigányság körében élő Mária Terézia-kultusz (ha lehet annak nevezni). Cigány nemzetiségű adatközlőim kiemelték, hogy míg a többi európai országból kitoloncolták őket, mindenhol csak üldöztetésben volt részük, addig Mária Terézia befogadta és letelepítette őket. *„Ha Mária Terézia ne lőtt volna – hangzik a szentencia –, mű ejsze most nem lönnénk”*.

Visszatérő motívum a visszaemlékezésekben, hogy a magyarság mennyire megbecsülte a cigányokat kovácsmesterként és zenészként. Ez történelmileg is igazolható, valójában a magyarság ezért bánt elnézően velük. Így tehát a cigányzenészség aranykora egyben a (magyar)cigányság történetének aranykora is. Így végül is elmondható, hogy a cigányoknak nincsenek (saját) hőseik, ennek ellenére van aranykor-tudatuk: Mária-Teréziát bearányozzák, a zene általi társadalmi konszolidációjuk idejét aranykornak minősítik. A vizsgált három népcsoport közül a cigányságnak van a legpozitívabb jelen- és jövőképe. Ez bizonyos mértékben összefügg a múlthoz való viszonyulással is: erős kompenzációs törekvés érhető tetten, hisz kiemelik: annak ellenére, hogy a múltjuk hányatott, megaláztatásokkal teli volt, mégis sikerült felemelkedniük,

a jelenben a többi népcsoporttal egyenrangú pozíciót kiharcolniuk.

Amint erről a későbbiekben még szó esik, a régió románságának történelemszemlélete jelentős mértékben különbözik az összrománságétól, ami abban is megnyilvánul, hogy kevesebb aranykort és kevesebb emblematikus figurát tartanak számon. Kronologikus sorrendben az első hősük Ștefan cel Mare, személyéhez aranykor ugyan nem kapcsolódik, de mint törökverő, országvédő fejedelemnek kiemelt helye van. Többször emlegetett hős Mihai Viteazu is, az első egyesülés megvalósítója. Ez egy kiemelt momentum, de egész uralkodásának idejéhez sajátos korszaktudat nem párosul, aranykornak nem nevezik. Az első aranykor a régió románsága megítélése szerint a gyulafehérvári nagy nemzetgyűlés után kezdődött, amikor Erdély Románia része lett. Ehhez a korszakhoz hőst viszont nem társítanak. A gyulafehérvári nemzetgyűlés számukra szakrális pillanat, a román eszme megvalósulásának szimbolikus momentuma. A köz akarata nyilvánult meg benne, állítják büszkén, de oszttentáció nélkül, ekkor vált a románság népből nemzetté. Továbbá kiemelkedő momentum az első világháború győzelmes befejezéséhez hasonlóan a második világháború győztes fináléja (a néphagyomány felnagyítja saját katonasága szerepét, a nagyhatalmi döntéseket nem tartja számon), bár az utóbbi csak részben jelentette aranykor kezdetét.

Helyi hőse a régióbeli románoknak sincs; számukra a hőskultusz a történeti identitás megerősítésében kisebb szerepe van, mint a románság számára általában.

24. Lásd pl. KATONA. 1977. 194–196.

25. Fraser rávilágít, hogy míg Nyugat-Európában az 1400-as évektől büntetőjogi szankciókat róttak ki a vándorló életmódot folytató cigányokra, majd királyi-császári rendeletekkel ki is tiltották őket, Magyarországon és Erdélyben türelmesebb fogadtatásban részesültek. FRASER. 2002. 89–110.

### c. A történelem szemlélete

A történelmi tudat egy olyan átfogó rendszer, amely magába olvasztja a lokális, közösségi (rokon-sági, nemzetségi, nemzeti) és a társadalmi tagolódás szerinti tudatot is.<sup>26</sup> Jellemző rá a körkörös időszemlélet (régmúlt korszakok átmentése újabbakba), a moralizáló szándék (bűn és bűnhődés, a megsértett világrend helyreállítása), a polarizáció (eszményien jó, ördögien rossz szereplők). Katona Imre szerint a népi történelemszemlélet jellemzői ellentétpárokba szedhetők: elégedetlenség – beletörődés; lázadás, bizalmatlanság – alázat, vakhit a jó királyokban; a múlt megsejéltése – a múlt elszenvedése.<sup>27</sup>

Ezekből az általános jellemzőkből kiindulva azonban szükséges elkülönítenünk a népcsoportok szerinti különbségeket:

A régió székely/magyar közösségének néphagyománya beépül az egész székelységébe, a székelység történelemszemlélete ugyanis kvázi egységesnek mondható, de a lokális eltérések jelentőségét nem becsülhetjük le. Egységesen – tehát ebben a régióban is – jellemző az ősiség és az ebből eredő jogfolytonosság tudata, a határvédő szerep, létforma általi meghatározottság, a szabad székely öntudat, ami ugyanakkor összemosódik – és ez már helyi sajátosságnak minősül – a jobbágymentalitás örökségével, a bárók iránti lojalitással. A régió falvait ugyanis egyes lakták szabad székelyek és jobbágyok, érintkezve a kétféle életforma, mentalitás kölcsönösen hatott egymásra. Természetesen mind a jobbágy-ság, mind a szabad, határvédő székely életforma emlékei elmosódtak, de „az uradalom”, mint kisugárzó centrum, és a harcos életformával járó kiváltságok tudata egyaránt beépült a néphagyományba.

A székelységre általában, és többé-kevésbé a régió magyar lakosságára is jellemző a sors fátumként való felfogása: székely vagyok, szerepem, végzetem a határok védelme. Ennek előzményei a népcsoport történetének kezdetéig vezethetők vissza, a hagyomány ugyanakkor újabb és újabb elemmel bővült, gazdagodott, egészen a közelmúltig: 1944-

ben, az oroszok betörésekor a régióból is besorozták a korábban otthon hagyott idősebb férfiakat a határ védelmére.

A végzetszerűségből kiindulva elmondható, hogy a székelység történelemszemléletére daccal keveredő pesszimizmus jellemző. A múltat harcok és megpróbáltatások „tárházaként” láttatják (tatárok–törökök–osztrákok–oroszok), ugyanakkor az ezeken való túllépés, a felülemelkedés vágya is megszólal, tehát a magyarság néphagyományát a kiszolgáltatottság-élmény és az ezt kompenzálni próbáló talpraesettség kettőssége határozza meg. Például: „*Ez a vidék csak az én üdömben háromszor cserélt gazdát. Az első háborúig vót magyar világ, osztán húsztól román világ, '40-től '44-ig megint egy kicsi magyar világ, utána megint román világ. Égyvégebe zargatott valaki, nem hagytak érvényösülni.*” Olyan adatközlő is volt, aki a magyar múlt egész folyamát átfogta, melyet a balsors végzetszerűen kísér: „*Ha megnézzük a történelmet, a magyarokat mindégyre támadta valamelyik nemzet. Éccő jöttek a törökök, osztán a tatárok. Utánuk a nyakunkra akartak lépni az osztrákok. Rákócziék ellenük hadakoztak. Utánuk jöttek a muszkák, ezér tört ki a 48-as forradalom. Legvégén pedig jöttek a románok, s addig ügyesködtek, hogy most is Romániához tartozunk.*” A magyarság idegen, ellenséges közegben él, a körülötte lévő népcsoportok az elpusztítására törnek – sugallja a narratívum; a történelmi visszatekintést tehát belengi az a hangulat, hogy kintről, a „nagyvilágtól” jóra nem lehet számítani, az idegen és veszedelmes. Ebből az is következik, hogy hangsúlyozódik a szűkebb szülőföld otthonossága.

A tájszemlélet meghatározza tehát a múltszemléletet is, ez a szűkebb tér a kiindulási pont, a viszonyítási alap.<sup>28</sup> Ugyanakkor – amint ezt már kifejtettem – a történelmi múltnak van néhány olyan pontja is, amelyre úgy gondolnak vissza, mint „aranykorra”, tehát fellelhető a múlt iránti nosztalgia is. A patriotizmus szemszögéből vizsgálva a vidék lakói egyértelműen úgy élik meg, hogy a jelen

26. Ld. bővebben VOIGT. 1972. 343–349.

27. KATONA. i. m. 194.

28. A térszemlélet beszűkülte voltának még nyilvánvalóbb jeleit fedeztem fel Felső-Nyikó menti kutatásom során. ZSIDÓ. 2000. 48–49.

a magyarság számára hanyatlást hozott, épp ezért a nosztalgia tárgya – mely természetesen az identitás erősítését célozza – többnyire olyan kor, amelyben a mostani megítélés szerint a nemzeti eszme jobban megvalósult.

A régió székeltségének történelemszemléletét a románsággal való folyamatos érintkezés is befolyásolta – ez egy újabb lokális színfoltot, eltérést eredményezett. Kompromisszumkészséget termelt ki, ugyanakkor erősítette a szűkebb pátria féltésének érzését. Ugyanakkor, mivel ez a peremrégió érintkezett a Szászfölddel, kimutatható a szász hatás is. Amint ez a hagyományban is él, a környező falvakból sokan mentek szolgálni, mesterséget tanulni a környező szász falvakba, városokba – Segesvár Székelykeresztúr mellett mindig is erőteljes vonzáscentrum volt, ma is az. A szászok az iparosodás, az önigazgatás magasabb fokán álltak, ez sokáig mintaként szolgált. A régió magyarságának történelemszemléletét, önnön múltbeli helyzetének értékelését tehát bizonyos fokig a románsággal, cigánysággal és százsággal való kapcsolat is meghatározta.

Összesítésben elmondható, hogy a régió magyar lakosságát a tájhoz, a szülőföldhöz való kötöttség határozza meg, és ennek történeti vonatkozásai is vannak, tehát bizonyos fokú múltba ágyazottsággal társul.<sup>29</sup> E múlt megítélése ellentmondásos, hol atavisztikusan tekintenek rá, hol megtartó erőként üdvözlik, mindenesetre a régió magyarsága is érzi azt, hogy múlt és jelen, jelen és múlt szorosan összefügg.

Amint azt László János megállapította, a néptörténeti elbeszélések könnyen csoportosíthatók egy pozitív-negatív séma alapján. Pozitív előjelet kapnak a teljes mértékben pozitív lefolyású történelmi események (pl. honfoglalás), valamint azok, amelyek negatívból pozitívba válnak (pl. törökök kiverése, Habsburgok – kiegyezés, Osztrák–Magyar Monarchia). Negatív előjelűek a teljes mértékben negatív lefolyású történelmi események (pl. tatárjárás, első világháború), valamint azok, amelyek pozitívból negatívba válnak át (pl. a kis magyar világ dicsötelen befejeződése). László ehhez a sémához egy ár-

nyaltabb csoportosításra való lehetőséget is kínál<sup>30</sup>: 1. csak győztünk (pl. honfoglalás, nagy királyok), 2. csak veszítettünk (világháborúk, Trianon), 3. győztünk, de végül veszítettünk (törökök, 1848), 4. veszítettünk, de végül győztünk (kommunizmus).

Megjegyzendő, hogy az 1989-es fordulat alul-reprezentált, alig egy-két néptörténeti elbeszélés kötődik hozzá, vélhetően azért, mert még nincs meg a kellő időbeni távlat. Értékelésben, amint az imént jeleztem, a veszítettünk, de végül győztünk kategóriába lehetne besorolni, de a besorolás problematikus, mert problematikus magának az eseménynek a megítélése, megoszlanak a vélemények a forradalom, a rendszerváltás valóságát illetően. A tradicionális közösség pozitívumként értékeli a kollektívek megszűnését, a földek visszaosztását, ugyanakkor a gyakori visszaélések, a régi emberek hatalmon való maradása szkeptikussá, de legalábbis bizalmatlanná teszi.

Míg a magyarság esetében azt láttuk, hogy történelemszemlélete alapvetően hasonlít a teljes székelység történelemszemléletéhez – bár a helyi sajátosságok fontosak –, a régió románsága esetén inkább az eltérésekre tevődik a hangsúly. Ez azzal magyarázható, hogy a románság a magyar közösségek közé beékelődve elzártan élt, az önálló „törzsféjlődés” pedig jelentős eltéréseket produkált. Ad absurdum: a helyi románság nem tarthatott fenn szerves kapcsolatot népe történetével, nemzetiség-tudatát is sajátos módon tudta megélni, kifejezni. Így esetükben a lokális eltéréseknek még nagyobb jelentősége van. Igaz, hogy az 1920-as évektől a román államhatalomtól megkapták a szükséges ideológiai támogatást nemzeti identitásuk megerősítésére, számos felülről jövő kezdeményezés történt a nemzeti múlt felélesztésére, ápolására, de ez nem bizonyult elegendőnek, a szintén ennek szolgálatába állított oktatás segédletével sem. Az összrománság történelemszemléletére az ősiségből táplálkozó önbizalom, optimizmus jellemző, a felülről generált ideológia visszhangra lelt és beépült az alsó szinteken; a dákó-román kontinuitás-elméletből nyert erős öntudat elegendőnek bizonyult a

29. ZSIGMOND. 1997. 27-28.

30. LÁSZLÓ. 2003/1. 7-8.

török fennhatóság vazallusságának kompenzálására. Nos, ez a fajta történelmi optimizmus a régió románságában csak töredékeiben van jelen, inkább a „kirekesztettségből” adódó történelmi pesszimizmus, önsajnálattal jellemző.<sup>31</sup>: „Am auzit, că români au avut domnitori deștepti, care au luptat cu turcii, că de exemplu Mihai Viteazu, deși restul lumii n-a vrut, el totuși a pregătit marea unire, dar altceva nu prea știm. Trăind în zona asta între maghiari, suntem despărțiți de ai noștri. Dar totuși, popa și învățătorii ne-au povestit, ce au putut.” (*Hallottuk, hogy a románoknak bölcs uralkodók voltak, akik harcoltak a törökökkel, mint például Mihai Viteazu (Vitéz Mihály), s hogy a világ nem akarta, de ő ügyis előkészítette a nagy egyesülést, de egyebet nem nagyon tudunk. Itt a magyarok között élve eléggé el vagyunk szigetelődve a miénkektől. De azért a tanítók s a pap elmeséltek, amit lehetett.*)

A románság történelemszemléletét az a frusztráltság is meghatározza, ami amiatt alakult ki bennük, hogy magyar bárók jobbágyai voltak. Az ebből fakadó kisebbségi érzést csak nehezen tudták feldolgozni, talán ezért van, hogy Trianont követően, az 1920-as években, amikor Románia lett, a régió románságában fellángolt a patriotizmus/nacionálizmus. Egyébként a feljegyzések szerint a magyar grófok nem korlátozták a románságot sem vallásgyakorlásukban, sem nemzeti érzelmeik kifejezésében, amint a településtörténelmi összefoglalóban ezt már jeleztem, például Románandrásfalván az első fa ortodox templomot a Gyulaiak építették, az ők meghívására látogatott el a faluba Gheorghe Lazăr is. Ez fontos momentum a románság történelmi néphagyományában, a látogatás tényét az 1930-as években az ortodox templom bejáratánál elhelyezett emléktáblán rögzítették. Látható tehát, hogy a régió románsága letelepítésétől az 1920-as évekig kevesellte nemzeti identitása kifejezésének lehetőségeit, ezt követően a román adminisztráció biztosított némi felülről jövő segítséget, de talán a

magyar közösségekbe való beágyazottság okán ezt a románság továbbra sem tartotta elegendőnek, így történelemszemléletét alapvetően ez a deficit határozza meg.

A románság történelmi néphagyományának főbb eseményeit a pozitív-negatív sémarendszer alapján a következőképpen lehetne csoportosítani: negatív a tatárjárás, a dualista monarchia kora, a második bécsi döntést követő időszak, a kulákosítás. Pozitív a törökök kiverésének heroizmusa, az első egyesítési kísérlet, az első világháborút követő nagy egyesülés, Észak-Erdély visszafoglalása 1944-ben.

A cigányságnak – túlzással élve – nincs történelemszemlélete, vagy éppen ellen-történelemszemlélete van, első látásra úgy tűnik, múltja eseményeit nem beépíti történelmi identitásába, hanem annak ellenében alakítja ki, a múlttal csak úgy foglalkozik, mint jelennel cáfolható entitással, a kontraszt megteremtésének lehetőségét látja benne. Ugyanakkor, az identitás-stratégiát elemezve az is nyilvánvalóvá válik, hogy ál-ellentétről van szó, melyet a narratív eljárás azért állít be valóságnak, hogy kompenzatív szándékát elérje.

Jellemző továbbá, hogy a múltat értékelve a cigányság egyértelműen áldozatnak tekinti magát a szívtelen és elutasító európai közegben, így, a jelenből visszatekintve is értetlenkedését fejezi ki az elszenvedett megaláztatások miatt. Amint Európa népei többnyire képtelenek voltak elfogadni őket, úgy ők sem kívánták magukévá tenni értékrendjüket, az életről, a tulajdonról vallott felfogásukat.

A házi cigányok és sátorosok történelemszemlélete között eltéréseket tapasztalhatunk. Az előbbiek múltját az az igyekezet határozta meg, hogy számukra előnyös módon együtt tudjanak élni a többségi népcsoportokkal, utóbbiakét pedig az, hogy a független, nonkonformista vándoréletmódot fenntartva a többségi népcsoportokkal csak annyit érintkezzenek, amennyit gazdasági érdekeik elengedhetetlenné tesznek. Ugyanakkor a már letelepedett sátoros cigányok esetében szintén tapasztalható egy jól felfogott érdekből fakadó alkalmazkodási szándék, ami a cigánysors kényszerű, de lényegi tényezője: „Az elődeink Bukovinából

31. Hasonló jelenséget ír le Bhabha, igaz, egy teljes nemzetre vonatkoztatva, de megállapításai egy szűkebb csoportra is érvényesek: a disszemináció fogalmát bedobva az önmagától elszigetelt nemzet képét festi meg, amelyik elidegenedett örökös önteremtődésétől. BHABHA 1999. 94-95.

*jöttek ide, hosszú vándorút után. Éccő Szönt Lászlón telepödték meg, s osztán erre a vidékre is eljöttek. (...) Má' nem élünk sátorba', de azé sátorosok vagyunk. Itt a magyarok között mü is magyarok löttünk. Ez így kell lögyön. Reformátusok vagyunk. Cigánytörvény, cigány pap nem vót soha, azé kell mü olyanok lögyünk, mint a magyarok."*

A cigányságra a többi népcsoportnál talán még hangsúlyosabban jellemző a múlt megszipítésének igyekezete, a rossz történések tudatos mellőzése (aktív felejtés), és a pozitív események kinagyítása. Például a házi cigányok a bárói függőség, a szolgaság időszakára nem úgy emlékeznek, mint keserű rabigára, hanem kiemelik rátermettségüket, és a bárók általi megbecsültséget. Ebben a gesztusban olyasfajta lojalitást, úrtiszteletet is felfedezhetünk, ami a székelység esetében is tapasztalható.<sup>32</sup> A sátoros cigányok „elfeledkeznek” arról, hogy a múltban kialakított vándorló életmód végeredményben kényszer-életmód is.

Ha a cigányság néphagyományának főbb momentumait a pozitív-negatív séma alapján megpróbáljuk szétválogatni, arra a következtetésre jutunk, hogy a régmúlt eseményeinek zöme negatív előjelű (pl. üldöztetések, holocaust-kísérletek), a jelen felé haladva találunk negatívból pozitívba váltó (pl. jobbágykenti letelepítésük – társadalmi konszolidáció), illetve teljességében pozitívnak minősített (az 1950-es évektől napjainkig tartó szociális felemelkedésük) jelenségeket.

Eddig elsősorban azt vettem számba, ami a három népcsoport történelemszemléletét egymástól megkülönbözteti. Ugyanakkor néhány hasonlóságot, egyezést is ki kell emelni, ami elsősorban a tájszemléletből, a közös élettérben való osztozás tényéből ered. Megegyező például az a gondolat, hogy a régió fizikai valósága (földrajzi elhelyezkedése, gazdasági adottságai) hasonlóná tette a magyar-román közösségének mentalitását az élet rendjének megítélésében, a birtok tiszteletének vonatkozásában, ez pedig közvetett módon néhány történelmi folyamat

32. Újellenesség – amit Katona Imre a parasztság történelemszemléletére oly jellemzőnek tart – nem tapasztalható a régió magyarságának körében, és a házi cigányok körében sem. KATONA. i. m. 246.

lereagálását is kvázi egyező paraméterek közé terelte (pl. a kollektivizálás, államosítás megítélése). A közös élettér tehát a mindennapiság területén összeköti az itteni közösségeket, együttműködő-készséget, sajátos lojalításokat termelt ki a történelmi idők során, melyet ugyan egy-egy cezúra meg-megrázott, teljesen átírni azonban nem tudott.

A történelemszemléletek nem csupán etnikusan pluralizáltak, hanem bizonyos fokig nemek szerint is. Terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy különböző témák körüljárásánál jelentőséggel bír, hogy férfi vagy nő-e a közlő. A nők esetében ugyanis többnyire a kiszolgáltatottságra, tehetetlenségre esik a hangsúly, a férfiak elbeszéléseiben a bajokon való felülemelkedés, kompenzáció, a problémahelyzetten túlmutató életkedv, derű sejlik fel.<sup>33</sup> Ennek tudatos (!) megvalósításához a férfiak általában fortélyosabb narratív eszközökhöz folyamodnak, magát az eseményt pedig jobban „kiforgatják”, saját elbeszélői szándékaiknak rendelve alá. Azt is lehet mondani, hogy esetükben a tényleges életpálya és az ennek értelmezéséből megalkotott élettörténet<sup>34</sup> közti mentális-logikai távolság, különbség még nagyobb, mint a nők esetében.

A történelemszemlélet kapcsán szót kell ejtenünk a korszaktudatról is. Georges Duby több művében visszatér az általa kidolgozott fogalomhármass<sup>35</sup> szemléltetésére: megkülönböztet előrevetített, szimultán és retrospektív korszaktudatot. A tradicionális közösségekre általában a retrospektív korszaktudat, a múltba fordulás jellemző, a jelent egy korábbi időegység perspektívájából értékelik. Ez a

33. Nagy Olga állapította meg, hogy a nők kevesebb pozitív, derűs eseményre emlékeznek életükből, a férfiak elbeszélései viszont „kópésabbak”, vidámabbak. Az igaztörténet műfajának kialakulásáról Nagy Olga azt mondja, kissé leegyszerűsítve a dolgot, hogy a mesemondók alkalmazkodtak a megváltozott társadalmi valósághoz, a változó hallgatósági igényekhez, így lett belőlük igaztörténet-mondó. NAGY. 2001. 135–144.

34. Niedermüller Péter hangsúlyozza, hogy mennyire lényeges élesen elkülöníteni egymástól az életpálya és az élettörténet fogalmait: előbbi egy szinkronikus folyamat, kommunikatív cselekvések egész sorával, utóbbi pedig ennek egy reflektált, adott koncepció alapján egységben feltüntetett szublimátuma, pszichológiai-nyelvi interakció eredménye. NIEDERMÜLLER. 1988. 376–388.

35. Ld. pl. DUBY. 2000. 32–46.

tudatállapot részben érvényes a régió közösségeire (elsősorban a románokra és magyarokra), az utóbbi időkben végbement változások átformálják ezt, a szimultán korszaktudat kialakulásához vezetve. Ahogy felgyorsulni látszik az idő, amint a cezúrák is egyre gyakrabban követik egymást, a múlt megszűnik abszolút értéknek lenni, a jelen egyre pregnánsabban nyomja rá bélyegét az emberek tudatállapotára, kiszorítva a retrospekció lehetőségét. Az adatközlőkkel való beszélgetések során a szimultán korszaktudat következő megnyilvánulásait figyelhettem meg: érzékelik és szociális, gazdasági értelemben lereagálják az 1989-et követő változásokat, tisztában vannak, hogy '89 előtt másként tekintettek a múltra, mint ma. A földbirtokok visszaszerzésének máig elhúzódó folyamata ezt a megváltozott viszonyulást a valóságnak egy nagyon is hétköznapi, pragmatikus regiszteréhez köti. Ugyanakkor, a tulajdonviszonyok tisztázása közepette tapasztalják azt az ellentmondást is, ami a földtulajdon megítélésének egykori és mai mintái közti eltérésekből fakad. Felismerik a korszak átmeneti voltát, azt, hogy az egykori tradicionális életforma, a kommunizmus félmúltja és a jelen globalizációja egyelőre csupán egy olyan légüres tér létrehozására volt képes a régióban, melyben újra kell értékelniük a múlthoz, egykori értékeikhez fűződő viszonyukat.

A magyarság és románság esetében a szimultán korszaktudat mellett az előrevetített korszaktudat néhány eleme is felbukkan, ami szintén egy friss változás következménye. Ez főként a cigánysághoz fűződő viszonyuk jövőbeni alakulásának értékelésekor érhető tetten: közösségeik degradálódását, illetve a cigányok térnyerését jósolják, ez a negatív jövőkép rányomja bélyegét aktuális tudatállapotukra is: „*A cigányok erősen gyorsan szaporodnak. Magyar születik kettő-három, cigány születik nyóc-tíz. Az elhalálózás pont fordítva. Ha nem vigyázunk, száz év múlva csak a sírunk fog árulkodni, hogy magyarokul itt vótunk*”. A magyarság esetében a trianoni szindróma máig tartó hatásának eredményeképpen szintén beszélhetünk az előrevetített korszaktudat megnyilvánulásáról – a jövőbeni „nemzethalál” (beolvadás) réméről.

A cigányság a jelen változásait leggyorsabban lereagáló, múltbéli kötelékek hiányában az itt és mostban élő, szimultán korszaktudatú közösség, számára ez szintúgy része az életben maradási stratégiának, mint a magyarság és románság esetében a retrospektívől szimultánba váltás igyekezete. Amint már jeleztem, a cigányok körében végzett terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy adatközlőim az előzetesen felvetett „történelmi” témák kapcsán is a legspontánabban térnek át a jelenre, a mostani állapotok elemzésére, így a körükben végzett múltkutatóm óhatatlanul is empirikus jelenkutatásba váltott át. Közösségi identitásukat sem a múlt, hanem a jelen perspektívájából próbálták meghatározni, más a referenciális alapjuk, más kérdések szubtilisak számukra, mást jelent a tradíció, és mást a modernitás. A cigányság számára tehát a történelem-konstrukciók nem annyira fontosak, számukra mondhatni nincs szerves kapcsolat a múlt és jelen között, percepciójuk szerint a két entitás nem koegzisztál. Egyik adatközlőm tételesen ki is mondja: „*mű a történelömmel nemigön foglalokozunk*”

Erre ráfelel M. Sherif azon elmélete,<sup>36</sup> hogy az egyes közösségek (és a közösségek egyénei) vélekedése, meggyőződése egy attitűdsávon helyezhető el, tehát van egy szóródás, ami érthető egy társadalmi keresztmetszetre szinkronikusan, de a korszakok váltakozásában, diakronikusan is. Ezzel a szóródással is magyarázható, hogy a cigányok eltérő (kisebb) mértékben élnek történelemben, mint a magyarok vagy románok. Megjegyzendő, hogy ez azt is jelenti, kevesebb olyan adatközlőt találtam körükben, aki történelem-konstrukció vázolására vállalkozott volna, ergo az adattárban is kevesebb cigány vonatkozású történelmi narratívum van, ergo az elemzés is szűkszavúbb. A közzétett 382 narratívumból alig 50 származik cigány adatközlőtől, és ez bizony nem tükrözi az etnikai megoszlást a régióban, tükrözi viszont azt, hogy a cigányságot kisebb mértékben érdeklik a történelmek. Így az elemzés is részint inkább arra fókuszál, hogy miből adódik ez az eltérés, illetve mi határozza meg ennek dinamikáját.

36. Sherif az attitűdsáv-elméletét több munkájában kibontotta, alkalmazta. Ld. pl. SHERIF. 1980. 210–222.

Számos potenciális adatközlő, akivel más, őt jobban érdeklő témáról (pl. hiedelemtörténetek, boszorkányhistóriák) korábban már elbeszélgettem, amikor történelmi témára próbáltam terelni a szót, elutasítónak vált, ha pedig beszélni kezdett, rövidesen kiderült, számára a történelem a szűkebb családjára történetét jelenti. Néha olybá tűnt, a cigányság próbál megszabadulni a történelem terhetől, ugyanis percepciója szerint jelenbeni stigmatizált<sup>37</sup> helyzete miatt elsősorban a múlt történései okolhatók. Az ebből akadó frusztrációk legyőzésére<sup>38</sup> pedig számos stratégiát dolgozott ki a cigányság – többek között a múlt újírását vagy elfeledtetését.

Egyértelmű tehát, hogy a magyar és román közösség a történelmével élő, interpretatív emlékezetközösségnek tekinthető (ld. Halbwegs – Assmann – Nora), a cigányság pedig egy jelenből építkező, a múlt értelmezése iránt kevesebb érdeklődést mutató közösségnek.

Duby korszaktudat-elméletével rokon, de azt néhány vonatkozásban továbbgondolja Francois Hartog azon vizsgálódása, hogy egy népcsoport történelemszemlélete milyen rezsím(ek)hez kötődik. Megkülönböztet historia magistra-t (egyetemes történelmet), prezentizmust (a jelen perspektívájából íródó történelmet) és futurizmust (a jövő perspektívájából íródó történelmet)<sup>39</sup>. Az adattár narratívumaiban az egyetemes történelem lecsapódására kevés példa van, ugyanakkor mégsem hanyagolható el, hogy annak egyes elemei patrimonizálódnak, a naiv történelem részévé válnak. Domináns szemlélet a prezentizmus (a jelen újírja a múltat), de a futurizmus is megjelenik (a korábbi példánál maradva: a magyarságot a Trianon-szindróma feldolgozása például a jövő felé fordulásra készíti).

Összesítésben elmondható, hogy a népi történelemszemléletet legalább olyan mértékben meghatározzák a jelen folyamatai, mint a múlt történései, így a felvázolt naiv történelmek az itt és most

történelmei. Amint a vizsgált közösségek tisztában vannak azzal, hogy 1989 előtt múltjaik más reprezentációit állították össze, mint most teszik, úgy a kutatóknak is hangsúlyozni kell, hogy ezen múltak reprezentációinak vizsgálata révén egyszerre próbálják feltárni a plurális történelmet és a jelen folyamatait.

#### 4. Adattár

(részletek)

##### Románandrásfalva

<sup>40\*</sup> *Itt tatárok nem voltak, törökök se. Hallottam, hogy Ștefan cel Mare és Mircea cel Bătrân harcolt velünk, de az nem itt volt. Mi elég távol élünk a mieinktől, itt, a magyarok között, kevesebbet tudunk a románok történelméről. Szüleim az osztrák–magyar időkben végeztek az iskolát, nem tanultak román történelmet, nem volt honnan túl sokat mesélniük. (R. A.)*

*Úgy mesélték, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia idejében a románok és magyarok közös bálákat szerveztek. Az itteni románok elmentek Szenterszébete és Solymosba. Nagyon tetszett nekik a verbunk és a legényes – csürdöngölő. Akkoriban a cigányokat még nem engedték be, de most már a románok és cigányok együtt báloznak. Békében lehetett élni azokban az időkben. Innen a faluból sokan voltak katonák az osztrák–magyar hadseregben. Büszkéek voltak az egyenruhájukra, mert az nagyon szép volt. Az ellátással is meg voltak elégedve. Abban az időszakban itt ebben a faluban is a magyarok voltak az urak, ezért sok román megváltoztatta a nevét. Aztán az első világháború után, amit mi megnyertünk, román világ lett, akkor visszaváltottatták. Hallottam, hogy amikor megkezdődött az első világháború, sok románt elvittek harcolni az osztrák–magyar hadseregbe. Harcoltak, eljutottak Olaszországig. Aztán amikor úgy hozta a sors, hogy a román hadsereg ellen kellett harcoljanak, néhány idevaló román inkább dezertált. (M. V.)*

37. A cigányság etnikai megbélyegzettségéről ld. bővebben GOFFMAN. 1981. 64–91.

38. A frusztrációk legyőzésére kidolgozott stratégiákról bővebben ULRICH – NICOLAI CRISTIAN ULRICH. 1997. 51–66.

39. Vö. Hartog: 2006. 7–21.

40. \* A dőlttel szedett szövegek eredetileg román nyelven hangzottak el, román adatközlők szájából. Itt helyszüke miatt csak a magyarra fordított változatot közöljük. A szerk.

*Egy időben, még a háború előtt, sok cigány volt itt. Azt hiszem, egy részüket a gróf hozatta, vagyis az őseiket. Napszámba jártak, segítettek az embereknek, de zenészek is voltak köztük. Édesapám jól beszélt cigányul, mert akkor a családi házunk fent volt a templom fölött, ahol sok volt a cigány. Mindennapos kapcsolatban voltak. A cigányasszonyok jöttek édesanyámhoz, a gyermekek hozzánk játszani. Az utcában az utolsó ház a mienk volt, utánunk már csak a cigányok jöttek. Később eladtuk azt a házat, s megvettük a zsidótól ezt a béreslakot, ahogy ezt már meséltem. A zenészcigányok híresek voltak, ahogyan a szenterzsébetiek is. Akkoriban még nagyobb volt a falu, sok a fiatalság. Minden este összegyűltünk itt, az iskolában. Jöttek a cigányok, hegedültek. Ha nagyobb bál volt, akkor jöttek a szenterzsébeti cigányok. Magyar cigányok voltak, de jól tudták húzni a román táncokat, az invártita-t, sárba-t, hárteğana-t, de játszottak tangót és keringőt is. Akkoriban karácsonykor három napig tartott a bál. Éjjel-nappal. Aprószentekelni is mentünk. Azóta nincs semmi. A falu megöregedett.*

*A cigányokról még azt tudom elmondani, hogy a háború után, amikor jött a kollektivizálás, 49-50-ben, eltűntek a faluból, csak egy család maradt, de most, a forradalom után jöttek mások. De ezek megállapodottabb cigányok. Dolgoznak a földeken, nem lopnak. Segítenek nekünk is, természetesen pénzért. Nekik pénzre van szükségük, nekünk munkaerőre, mert megöregedtünk. Segítenek a szénában, a kukoricaszedésben. A románok megfogytak, megöregedtek. Azt hiszem, hatvanvalahány évesen mi vagyunk a legfiatalabbak a faluban. De reméljük, most, hogy megjavították az utat, néhányan visszajönnek azokból, akik már régebb elmentek. S hogy jönni fognak mások is, hétvégi házat vásárolni. (M. E., M. Gh.)*

A cigányokat is a gróf hozta bé, szintén jobbágyként. Akkor, amikor a sáceli és hidegkúti románok is érkeztek. Dógozni kellett a fődeken. Igaz, cigányok utólag is jöttek égyebünnen. Elein inkább csak a falu alsó szélén laktak. Elég dógos, rendös népek az itteni cigányok. A bárói üdő után is szógák vótak. Többségük most is napszámosként dógozik, de van vajégy gazda is. Régebb vót két-három téglavető cigány is, a többiek fődekkel dógoztak. (P. I.)

*Azt mondják, a cigányok máshonnan költöztek ide. Lehet, hogy így van, de az én nagyszüleim és dédszüleim már itt születtek. Van itt olyan hat-hét család, akik itt születtek. Feleségeinket máshonnan hoztuk, de a férfiak innen valók. Vannak rokonaink Hidegkúton is, Szenterzsébeten is. Amikor én megszülettem, a szüleim a falu végén laktak. Akkoriban még nem nagyon engedték nekik, hogy házat építsenek vagy vegyenek a falu központjában. Később azonban a cigányok kezdtek szert tenni pénzre, s kezdtek házakat vásárolni mindenütt. Számos román család gyermeke elment városra lakni, az öregek meghaltak, a házak pedig üresen maradtak. Mi nem megyünk el innen sehova. A gyerekeim is itt maradnak, itt fognak megházasodni. (C. M.)*

*Az őseim is mezőgazdasággal foglalkoztak. Semmi mással. Egyes cigányok napszámba járnak a gazdagabbaknak, mások földet vásároltak. Mi olyanok vagyunk, mint a románok. A viseletünk is olyan. A vallásunk is. Nem hordunk olyan nagy színes rokolyákat, mint a sátorosok. Ők különböznek tőlünk. A nyelvüket sem értjük jól. (C. M.)*

### Nagysolymos

Árpád jött bé ide Ázsiából, a Szittyáról. Itt letelepődött Erdélybe. Itt vótak akkor a hunok, Atilálával. Kiegyeztek, a magyarok itt maradtak, a hunok pedig elmöntenek tovább. Az első magyarok favágó embörök vótak, ezér tetszött meg neki ez a vidék. Ezöknek vagyunk mű utódjaik. Valahogy így mondták vót a tanítottok. (D. J.)

A tatárjárás előbb vót, mind a törökjárás. Akkor mindön házra csináltak kifutóajtót. A mű régi házunk is olyan vót. Az ajtónak belülről neki vót téve egy szekrény, úgyhogy nem látszott, kívülről is úgy vót megcsinálva, hogy ne lehessön észrevönni. Nagypám többször is mondta, hogy az azér vót így csinálva, ha jöttek a tatárok, lehessön mönekülni hátra a kertbe, neki az erdőnek.

A tatárokról azt mondták, hogy valahonnan az Ural hegységből jöttek, Ázsiából. Erössen véröngző népek vótak. Jöttek az élelömér, a vagyonger.

A tatárok után jöttek bé a törökök. No, azok jó sokáig itt vótak. Az iskolába azt mondták, végezetül egy román uralkodó üzte ki őket, Mihály Vitéz. (D. J.)

Mű román iskolába jártunk, de a pap mesélt többször is nekünk Mátyás királyról, hogy milyen igazságos király vót, hogy áruhába járta az országot, hogy nézze meg, hogy élnek a népek. Mesélt Szönt Istvánról is, s Szönt Lászlórról is, hogy védelmezte az országot. Tudjuk, hogy ezek a legnagyobb királyaink. (D. J.)

1848-ba sok száz harisnyás, kankós pálcás székelly tüntetött az agyagfali rétön az igazságért. Innen a Solymosokból is vótak ott. A tüntetéssel nem értek el sokat, kezdődött a háború. Nagypám mesélte. Bem apóról, híros tábornok vót, s Petőfiről. Jó katona vót, s költő. Égyszörű embörök fia. A fehéregyházi csatában halt meg. Osztán a magyarok a háborút is elveszítették. (G. R.)

Valamikó ebbe a faluba három cigánycsalád vót. Kanalasok. Járták a falut, házaltak. Lenn laktak a falu szélin. Égyik család osztán elköltözött Kolozsvár környékire, az ittmaradókból pedig vajégyen fölköltöztek a falu közepibe. Építettek, de engedélyt nem kértek. Napszámba járnak, igaz, csak röggel kilencre jönnek, s kikövetölik a jó ételt, pálínkát, kávé, két fogást.

Ha nem vigyázunk, kezdenek uralkodni rajtunk. Erössen erőszakosok. A fiam rajtakapta az

égyiköt, hogy lopja a barackot a szőlősből. Réja mönt, de az megfenyögette, hogy ha nem hagyja békín, agyonütteti a testvéreivel. Már nem merünk kikezdeni velük. (F. J.)

Münköt sátorosoknak hínak. Az az eredetünk, de má' rég nem lakunk sátorba. Neköm a nagypám is itt születött ebbe a faluba. Azok odale házi cigányok. Nem nagyon foglalkozunk velük. Más fajták. Őköt a magyarok elvötték maguknak, magyarnak tötték. Pont úgy dógoznak, mind ők. Nekünk megvan a magunk mestörsége. A gyermekjeink is mind bádogosok, üstökkel, gyűrükkel foglalkoznak. Olyanok is vannak közöttünk, hogy kilóval mérik a pénzt.

Ezér nem igén talál a szó a házi cigányokkal. Ha van valami, lemönyünk, vagy ők is főjönnek, de azé' a két fajta nem keverödik. Mű régebb itt vagyunk. Nekünk má' nem mondják a magyarok, hogy bá sohase jöttél vóna. Azok az alsók is rég itt vannak, de jöttek újabban is. Például Szöntörzsébetről. (I. M.)

A román jobban szereti a cigányt, mint a magyar. Annak ha van égy szikra étele, azt is megosztaná a cigánnyal, de a magyar nem.

Mű itt születünk, s az apánk apja is. Az biztos, hogy a '14-es háború előtt má' itt vótunk. De az elődeink Bukovinából jöttek ide, hosszú vándorút után. Éccő Szönt Lászlón telepödtek meg, s osztán erre a vidékre is eljöttek. Itt Solymosba a műféle famíliánkból csak mű ketten vagyunk, de Kőrispatakon, Pálfalán, Váralján mind műfajta cigányok élnek. Rendös sátoros cigányok. Má' nem élünk sátorba', de azé sátorosok vagyunk. Itt a magyarok között mű is magyarok löttünk. Ez így kell lögyön. Reformátusok vagyunk. Cigánytörvény, cigány pap nem vót soha, azé kell mű olyanok lögyünk, mint a magyarok. (I. M., I. T.)

Mind azt mondogassák a tévébe, hogy mű cigányok Indiából jöttek. Indiából jött a fekete fene! Mű még feketék se vagyunk, mint az indiaiak. Égy sincs közöttünk fekete. Arról beszéltek az öregök,

hogy az őseik román vidékén laktak, s úgy kötöztek át ide a magyarok földjére, azér jól beszéljük a románát is. De hogy Indiából jöttünk vóna? Mekkora marhaság! Minek jöttünk vóna olyan messziről ide? Az igaz, hogy nagyapáink még vándoroltak égyik faluból a másikba, keresték a jobb helyet, s árulták az üstököt, csatornát, de nem möntek olyan messze! (I. M., I. T.)

### Hidegkút

A törökök, amikor Erdélyt dúlták föl, ezt a vidéket is végigsanyargatták. Erről még nagyapámék meséltek. Úgy mondta, hogy itt lenn van égy föld, Porkolábnak híják, az valami török névből ered. Állittólág égy török le is maradt vót a csapatól, itt az erdő között meghúzódott égy darabig, s amikor az embörök látták, hogy égyedül van, s nem veszélyös, befogadták a faluba. Úgy hitták, hogy Murz, a román falurészön most is vannak Mârzák, akik ettől a töröktől származnak. (Ny. M.)

*Hallottuk, hogy a románoknak bölcs uralkodók voltak, akik harcoltak a törökökkel, mint például Mihai Viteazu (Vitéz Mihály), s hogy a világ nem akarta, de ő úgyis előkészítette a nagy egyesülést, de egyebet nem nagyon tudunk. Itt a magyarok között élve eléggé el vagyunk szigetelődve a miénkektől. De azért a tanítók s a pap elmeséltek, amit lehetett. (M. C.)*

A nagyapám Bem apóról mesélt valamiköt. Hogy erőssen jó tábornok vót, jól bánt az emböreivel. S hogy innen is möntek a keze alá katonáskodni, ezér is lehetött hallani annyi mindönt a 48-as üdökről. Bem apó meg is nyert sok csatát, de osztán a túlerő ledorongolta. Jöttek az oroszok, azok tötték tönkre. Ez 48-ba vót. Nagyapám valami énekököt is éneköt, amibe benne vót 1848.

*A cigányok később jelentek meg Hidegkúton. Más vidékekről jöttek, s elszaporodtak. Gyermekkoromban csak körülbelül tíz család volt, ma már negyven fölött van. Kezdetben csak a falu végén laktak, de*

*mostanában a központban is kezdtek házakat vásárolni. Legtöbben ortodox vallásúak, a népszámlálás alkalmával többségük románnak vallotta magát. (P. I.)*

### Székelyszenterzsébet

A várak, amik vótak, rég összeomoltak. Sokszáz évvel ezelött épülhetött vajégy, mer itt határszék vót, kellött vigyázni az ellenségöt. A tatárok ellen építhették, de mondom, később már nem kellöttek, nem vót, aki gondjukot viselje, s ésszeomlottak. Elgondolhassa, milyen nehéz vót rendbe tartani ökök künn a högyek tetejin. Itt a faluba például inkább körbevötték magos kőfallal a templomot. Ha valami baj vót, oda húzódott bé a falu népe. (V. F.)

A törökök után az osztrákokkal gyűlt meg a baja a magyarnak. Azok még mocskabbak vótak, mind a törökök. El akartak némötösíteni münköt. Akkoriba került belé a nyelvünkbe az a sok némöt szó, hogy curikk, fírháng, s a többiek. De osztán vót nekünk égy Rákóczi Ferencünk, aki nem hagyta magát. A saját pénzín sergöt szervezött, égy párszor el is pallotta a labancokot, mer úgy hitták az osztrákokot. De végtire osztán csak legyözötték, túlerővel. A csapatának égy része szétszéledt az országba, bújdosóvá lött. Egész életükbe bújdosnak. Itt is megfordulták magukot, szállást s élelmöt kértek. A régi öregök meséltek róluk. Osztán jöttek Petőfiék s Bem apóék, de nekik sem sikerült visszanyomni az osztrákokot, mer jöttek segíteni a muszkák. (J. D.)

Amikor Gyulai báró behozta a románokat Andrásfalvára, azoknak mind csak egy nevük volt. Hogy Ion meg Gheorghe. Így a másik nevet mind a báró adta nekik, elsősorban attól függően, hogy mi lett a foglalkozásuk. Ezért van ott Mészáros meg Kádár. A cigányokkal ugyanígy volt. Azoknak is csak egy nevük volt.

Igön, ez az egész vidék mind két báróé vót. Az égyik Gyulai Lajos, akinek Andrásfalán vót kúriája, a másik pedig Kemény János, akinek itt Szöntörzsébetön vót kúriája. Az övék vót az egész

környék, Szöntörzsébet, Andrásfala, Hidegkút, Solymos. Képviselőnek is őket tölték meg a 20-as évekbe a román parlamentbe. Úgy hallottam, amikor megvolt a bécsi döntés 40-be, s tárgyalták a határvonalat, ők járt közbe, hogy Szöntörzsébet s Andrásfala maradjon román részön, hogy ők maradhassanak meg képviselőnek a román parlamentbe. Erőssen gazdag családok vótak ezek. Kemény égy Haller léányt vött feleségül, szintén bárói családból való vót. Haller Bertának hítták. Csak égy gyermekük születött, báró Kemény Anna. Ő már rangon alul házasodott, mer égy katonatiszthöz mönt hézza, Orosz Lajoshoz. Tengerészkapitány vót. Az ide kötözött a kúriába, s föllendítte a gazdaságot. De az se tartott sokáig, mer osztán jöttek a kommunisták. Oroszéknek két gyermekük vót, Pali és Károly, kisömmiztők őket a vagyonukból.

(Sz. P., J. D)

Mesélték, hogy a cigányok Indiából származnak. Ott nem vót megélhetés, s ezér fölkereködtek, s jöttek faluról falura, országról országra. Ahol jó helyre kaptak, s fogadták is őket, ott letelepödtek, ahonnan elverték, továbbálltak. Elég sok üldöztesbe vót részük, sok helyön nem nézték jó szömmel őket, törvényt is hoztak ellenük. Azt is mesélték, hogy valamikor, de ez már többszáz évvel ezelött vót, ki akarták irtani az egész cigányságot. Ekör égy magyar császárné, vagy osztrák császárné, Mária Terézia kivásárolta az összes cigányt, s letelepítte. Ő égyedül szerette a cigányokat, s szerette a cigány zenét, hát ezért. Mű cigányok azóta is tartjuk a Mária Terézia becsületjét, mer ha ő nem lött vóna, mű ejsze most nem lönnénk. Mária Terézia kiállt mellettünk, s osztán késébben a magyarok is megszerettek. Jól jártak velünk, me a cigányok ugyé örökké jó kovácsok, s jó zenészők vótak.

(K. G. „K”.)

Ebbe a faluba a magyarok telepödtek meg legelőször. Annak többszáz éve, de mű nincs ahonnan tudjuk pontosabban, me a mű őseink késébben jöttek. Azt hallottuk, hogy azér nevezik Szöntörzsébetnek, mer vót itt égy grófnő, Erzsé-

bet, akinek kertje is vót a falu közepibe. Úgyhogy ez égy igazi magyar falu. Nem véletlenül híják Szekelyszenterzsébetnek. Ha román falu lött vóna, akkor nem magyar neve lönné. De azér lakott itt vajégy román is. Például a Moldován család. Most már elmagyarosodtak, de az őseik égy szót se tudtak magyarul. Ezek akkor jöttek, amikor Románia lött. Templomuk is van. Úgy hallottam, harminc-negyvenen is vótak valamikor, de osztán béolvadtak.

Vajégy cigány oda tartozik a román templomba. Van itt például égy család, akiknek az apjuk valóságosan román cigány vót, Bakó Mózsi bácsi. Ők azért vannak a román vallásba. Ezek a román temetőbe is temetköztek. De az utódaik már csak ide kéretek magukat a reformátusokhoz. (K. G. „K”.)

### Kissolymos

Szönt László nagy magyar király vót, nagy tisztöletbe vót itt a környékön is. Itt Solymos helyin valamikor két küssebb falu vót, égyiköt úgy hítták, Szönt László. Ő kezdte szervezni a védővonalat a tatárok ellen. Várakat épített. Itt a környékön is vajégyet. (I. P., I. I.)

Rózsa Sándort itt a faluba erőssen szerették. Járt is itt, me’ valami távolabbi rokonai vannak: úgy mondták, a nagyanyja testvére. Betyár vót, nem félt sömmitől. Hallottuk, hogy vitte el a lovat a nagygazdától: bémönt, há látja, hogy az istállóajtóba égy nagy vasrúd van körösztültéve. Kérdi a gazdát, há az mé van ott. Azé, mondja a gazda, hogy ha jön Rózsa Sándor, a lovat ne tudja elvinni. Nem tudta, hogy kivel beszél. Ahogy elfordult, Rózsa Sándor a ló égyik lábát áttötte a vasrúdon, ódalba lökte a lovat, az kínjába átugratott a rúdon, azzal Rózsa Sándor már föl is szökött a hátára, s amire a gazda neszit vötte, már az útról kiáltott vissza, én vagyok Rózsa Sándor!

Azt is hallottuk, hogy kemény katona vót, s valamelyik háborúba égy szakaszt is kapott maga alá, amelyikkel átvereködött az ellenségön. Úgy hiszöm, a törökök ellen harcoltak vagy az osztrákok ellen. (I. P.)

Még a háború előtt úgy vót megszervezve, hogy a falu égy évbe égyször fogadta a sátoros cigányok karavánját. Letelepödhettek a falu szélire, s három napig maradhattak. A cigánnék kártyát vetöttek, jósoltak, a cigányok fejszéköt élöztek, cigányszöget kovácsoltak, csatornát csináltak, kovácskodtak. De loptak is, pedig az éjjeliőr mellé erősített vót téve, három-négy fiatalembör is. Ekko-riba még nem vótak szöggyáarak, a cigányok tudták a legjobb szöget kovácsolni, sarokvasat az ajtóhoz, ilyesmit. Úgyhogy a lakosság kétször örvendött: amikor megjöttek a cigányok, s amikor elmöntek. Főleg az asszonyok, végiglopkodták a falut. Nem azon a felin kezdtek, amelyikön letelepödhettek, hanem a másikon. Osztán késébben már nem jöttek, me szöget, sarokvasat a bótba is lehetött kapni.

Akkoriba még a drótos tótok is jártak, akik a repedt porcelánedényt javították, s kádárok is, ezök többyire románok vótak. Tört magyarsággal kiáltották, hogy „cseber kadat reperal”.

(I. I.)

### 5. Adatközlők:

Isztojka Máté (I. M.) – 1928., cigány, református

Isztojka Teréz (I. T.) – 1927., cigány, református

Core Mihai (C. M.) – 1957., cigány, ortodox

Kóré „Kákó” Géza (K. K. G.) – 1949., cigány, református

Pipaş Ioan (P. I.) – 1946., román, ortodox

Maior Vintilă (M. V.) – 1930., román, ortodox

Méhész Gheorghe (M. Gh.) – 1940., román, ortodox

Méhész Edit (M. E.) – 1949., magyar, református

Radu Alexandru (R. A.) – 1922–2006., román, ortodox

Murza Cornel (M. C.) – 1923., román, ortodox

Szakács Pál (Sz. P.) – 1934., magyar, református

Jakab Domokos (J. D.) – 1932–2007., magyar, református

Veres Ferenc (V. F.) – 1928., magyar, református

Izsák Péter (I. P.) – 1914., magyar, unitárius

Izsák Ilka (I. I.) – 1918., magyar, unitárius

Derzsi János (D. J.) 1919., magyar, unitárius

Derzsi Juliánna (D. J.) – 1921., magyar, unitárius

Gergely Rezső (G. R.) – 1920., magyar, református

Nyárádi Mihály (Ny. M.) – 1919., magyar, katolikus

Faluvégi Jolán (F. J.) – 1959., magyar, református

## Irodalom

- ASSMANN, Jan  
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában.* Budapest
- BADDELEY, Alan  
2001 *Az emberi emlékezet.* Budapest
- BAUSINGER, Hermann  
1995 *Népi kultúra a technika korszakában.* Budapest, 53–124.
- BHABHA, Homi K  
1999 DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái.* Budapest, 89–97.
- BORSÁNYI László  
1988 Megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia* 1988/IC.1. 53–82.
- CALHOUN, Craig  
1997 Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest, 99–113.
- DUBY, Georges  
2000 *Folytonos történelem.* Budapest
- FRASER, Sir Angus  
2002 *A cigányok.* Budapest
- GOFFMAN, Erwing  
1981 *A hétköznapi élet szociálpszichológiája.* Budapest
- GYÁNI Gábor  
2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest
- HARTOG, Francois  
2006 *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat.* Budapest
- ILLIG, Heribert  
2002 *A Kitalált középkor.* Budapest
- KATONA Imre  
1977 Parasztságunk történelemszemlélete. In: Kósa László (szerk.): *Népi társadalom.* X., 189–204.
- KOSELLECK, Reinhart  
1989 *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten.* Berlin
- LÁSZLÓ János  
2003 Történelem, elbeszélés, identitás. *Magyar Tudomány.* 2003/1., 54–63.
- NAGY Olga  
2001 A népmesétől az oral history-ig. A *K. J. N. T. Évkönyve* 9., Kolozsvár
- NIEDERMÜLLER Péter  
1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* 1988/3-4., 376–388.
- NORA, Pierre  
1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 1999/3., 79–96.
- ORBÁN Balázs  
1868 *A Székelyföld leírása.* I. Pest. Reprint: 1992. Sepsiszentgyörgy 3. füzet, 151–155.

R. VÁRKONYI Ágnes

1954 A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. *Századok* 1954/88., 15–73.

RICOEUR, Paul

1999 Emlékezet – felejtés – történelem. In.: Thomka Beáta (szerk.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3.* Budapest, 51–68.

SHERIF, Muzafer

1980 Normaképződés csoportszituációban. In: Pataki Ferenc. (szerk.): *Csoportlélektan* (1980), Budapest, 210–222.

THOMPSON, Paul

1988 *The Voice of the Past: Oral History.* Oxford

TÓTH István György

1996 *Mivelhogy magyar írást nem tudsz...* Budapest

ULRICH, Cătălina-Mardar, NICOLAI CRISTIAN ULRICH, Louis

1997 Rromi: construirea strategiilor de rezistență la frustrații. *Rromathan* 1997/1.2. 51–66.

VOIGT Vilmos

a. 2002 Az idő szerepe a magyar folklórban. In: *Közelítések az időhöz.* Tabula könyvek 3., 119–132.

b. 1972 *A folklór alkotások elemzése.* Budapest

WHITE, Hayden

1997 *A történelem terhe.* Budapest

ZSIDÓ Ferenc

2000 *Történetiség, sorsok, hiedelmek a Felső-Nyikó mentén.* Székelyudvarhely

ZSIGMOND Győző

1997 *Néprajzi tanulmányok.* Bukarest, 223–240.

**Trecuturi coexistente****(Rezumat)**

Obiectivul lucrării este cercetarea istoriei naive a comunităților maghiare, române și rome într-o regiune din valea Târnavei Mari. Atenția se concentrează asupra interferențelor și disimilațiilor, asupra diferențelor etnice și asupra unității regionale în privința percepției istoriei. Istoria locală se bazează pe lanțul unor cezuri care se suprapun pentru membrii celor trei etnii, rezultând din acest punct de vedere o istorie comună. Din cauza intențiilor de interpretare însă apar unele diferențe. Comunitățile își cunosc reciproc construcțiile istorice, iar evenimentele neștiute din istoria celuilalt fac și aceștia parte din strategia narativă de identitate a comunității. Românii și maghiarii sunt comunități mnemonice, trăiesc în istorie într-o măsură mai mare decât romii – o comunitate sincronistică (în afara istoriei).

Fiecare dintre cele trei etnii se străduiește să reinterpreteze principalele momente ale trecutului definindu-și locul în prezent.

**Coexisting pasts****(Abstract)**

The dissertation examines the naive history of the Hungarian-Romanian-Gypsy community living in a microregion along the Nagy-Küküllő focusing on the interferences and dissimilations among the views of history of the different ethnic groups who live together, the ethnic divergences and regional unity.

The historical folk tradition is based on the chain of caesuras. These caesuras are joined in the context of the three ethnic groups, thus the different ethnic groups share a common history to some extent, though there can be differences due to the interpretation intentions.

The three communities know a lot of things about each other's historical constructions, and what they do not know, it is part of their narrative identity-strategy. The Romanians and Hungarians are mnemonic communities, they live in history to a higher degree than the synchronistic (beyond history) Gypsies; at the same time all the three ethnic groups try to reinterpret/rewrite the main moments of the past determining their places in the present.

